ROSSIYA DAVLAT KUTUBXONASI FONDLARIDA TURKISTON VA MARKAZIY OSIYO TARIXIGA OID YOZMA MANBALAR

Muallif
Obidov Ulug‘bek Muhammadjon o‘g‘li

Annotatsiya: Mazkur maqolada Moskva shahrida joylashgan Rossiya davlat kutubxonasi fondlarida Turkiston va Markaziy Osiyo tarixiga oid saqlanayotgan yozma va bosma manbalar tahlil qilinadi. Xususan, XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Toshkent, Buxoro, Samarqand, Xiva hamda Turkiston o‘lkasiga bag‘ishlangan kitoblar, sayohatnomalar, statistik materiallar va davriy nashrlarning tarixiy ahamiyati yoritiladi. RGB elektron katalogi ma’lumotlari asosida A. Vamberining «Puteshestvie po Sredney Azii», «Ocherki Sredney Azii», Toshkentda nashr etilgan «Sbornik svedeniy o Sredney Azii i russkom Turkestane» hamda 1895-yilgi Turkiston ommaviy kutubxonasi kitoblar katalogi kabi manbalar ko‘rib chiqiladi. Ushbu manbalar Turkiston xalqlarining ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va siyosiy tarixini o‘rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Rossiya davlat kutubxonasi, Turkiston, Markaziy Osiyo, Toshkent, Buxoro, Samarqand, Xiva.

Kirish Tarix fanini chuqur va xolis o‘rganishda yozma manbalar alohida ahamiyat kasb etadi. Kitoblar, qo‘lyozmalar, tarixiy hujjatlar, sayohatnomalar, xaritalar, statistik malumotlar va davriy nashrlar o‘tmishdagi voqea-hodisalar haqida muhim malumotlar beradi. Markaziy Osiyo, jumladan, Turkiston tarixi bo‘yicha bunday manbalar Rossiya, O‘zbekiston va boshqa mamlakatlarning yirik kutubxona hamda arxivlarida saqlanib kelmoqda. Moskva shahridagi hozirgi Rossiya davlat kutubxonasi ham Turkiston tarixiga oid ko‘plab kitob va nashrlarni o‘z fondlarida saqlaydi. Ayniqsa, XIX asrda Turkiston hududida nashr etilgan kitob va to‘plamlarning bugungi kunda Moskvadagi yirik kutubxona fondlarida uchrashi ushbu mavzuni o‘rganishning dolzarbligini belgilaydi.

Asosiy qism

Rossiya davlat kutubxonasi va uning tarixiy fondlari Rossiya davlat kutubxonasi Rossiyaning eng yirik ilmiy-axborot va madaniy muassasalaridan biri hisoblanadi. Uning fondlarida turli davrlar va mamlakatlarga oid kitoblar, qo‘lyozmalar, xaritalar, davriy nashrlar va boshqa hujjatlar saqlanadi. Turkiston tarixi nuqtai nazaridan kutubxona kataloglari alohida qiziqish uyg‘otadi. Ularda Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva, Turkmaniston, Qashg‘ar va umuman Markaziy Osiyoga bag‘ishlangan turli nashrlarni uchratish mumkin.

Turkiston ommaviy kutubxonasi katalogi — muhim bibliografik manba RGB fondida saqlanayotgan muhim manbalardan biri — «Katalog knig Russkogo otdeleniya Turkestanskoy publichnoy biblioteki» hisoblanadi.

U N. V. Dmitrovskiy tomonidan tuzilgan va 1895 yilda Sankt-Peterburgda nashr etilgan. Katalog 469 sahifadan iborat bo‘lib, RGB malumotlariga ko‘ra, uning to‘liq elektron nusxasi ochiq foydalanishga taqdim etilgan. Ushbu katalog nafaqat bibliografik ahamiyatga, balki tarixiy manba sifatida ham qimmatlidir. Chunki u XIX asr oxirida Toshkentdagi Turkiston ommaviy kutubxonasining kitob tarkibi haqida tasavvur beradi. Katalog orqali o‘sha davrda Turkistonda qaysi sohalarga oid adabiyotlar mavjud bo‘lganini, ilm-fan va madaniyat rivojining ayrim yo‘nalishlarini o‘rganish mumkin.

A. Vamberi sayohatnomasi — Markaziy Osiyo haqida muhim manba Markaziy Osiyo tarixini o‘rganishda vengr olimi va sayyohi Arminiy Vamberining asarlari ham muhim o‘rin tutadi. RGB elektron katalogida Vamberining «Puteshestvie po Sredney Azii» asari mavjud. Asar 1865 yilda Sankt-Peterburgda rus tilida nashr etilgan. Unda muallifning 1863 yilda Tehrondan Turkman sahrosi orqali Xiva, Buxoro va Samarqandga qilgan safari tasvirlangan. Kitobda xarita ham mavjud. Shuningdek, 1867 yilda Moskvada nashr etilgan Vamberining yana bir nashri RGB fondida saqlanadi. U 369 sahifadan iborat bo‘lib, 13 ta illyustratsiya va xaritalarni o‘z ichiga oladi. RGB katalogi ushbu asarni XIX asr Markaziy Osiyosiga oid xorijlik sayohatchining qaydlari sifatida tasniflaydi. Vamberining sayohatnomalari orqali XIX asrdagi Xiva, Buxoro va Samarqandning ijtimoiy hayoti, urf-odatlari, shaharlari va siyosiy muhiti haqida malumot olish mumkin.

4. «Ocherki Sredney Azii» asari Arminiy Vamberining «Ocherki Sredney Azii» asari ham RGB fondida saqlanadi. U 1868 yilda Moskvada nashr etilgan bo‘lib, «Puteshestvie po Sredney Azii» asariga qo‘shimcha sifatida tayyorlangan. RGB katalogi asarni XIX asr Markaziy Osiyosiga oid sayohat qaydlari qatoriga kiritadi. Bu kabi asarlar tarixchi uchun birlamchi manba emas, balki davr guvohining kuzatuvlari sifatida ahamiyatlidir. Shu sababli ulardan foydalanganda muallifning shaxsiy qarashlari va davr xususiyatlarini ham hisobga olish lozim.

Toshkentda nashr etilgan «Sbornik svedeniy o Sredney Azii i russkom Turkestane» RGB elektron katalogida Turkistonning o‘zida nashr etilgan yana bir muhim manba — «Sbornik svedeniy o Sredney Azii i russkom Turkestane» mavjud. Ushbu to‘plam 1885–1889 yillarda Toshkentda nashr etilgan. RGB katalogi uni «Turkestanskie vedomosti» gazetasining norasmiy qismi materiallaridan tashkil topgan to‘plam sifatida qayd etadi. Masalan, 1885 yilgi jild 222 sahifadan iborat bo‘lgan. 1887 yilgi jild ham RGB fondida mavjud bo‘lib, 196 sahifadan tashkil topgan. Bu manba Turkistondagi o‘sha davr ilmiy, geografik, iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni o‘rganishda muhimdir.

Turkiston tarixini o‘rganishda davriy nashrlarning ahamiyati RGB fondida Turkistonda faoliyat yuritgan ilmiy va geografik tashkilotlarning nashrlari ham mavjud. Jumladan, «Izvestiya Turkestanskogo otdela Russkogo geograficheskogo obshchestva» nashri 1898–1932 yillarda Toshkent bilan bog‘liq holda chiqarilgan va RGB katalogiga kiritilgan. Bunday nashrlarda geografiya, tabiat, aholi, xo‘jalik, tarix va etnografiyaga oid materiallarni uchratish mumkin. Ular Markaziy Osiyoning XIX asr oxiri — XX asr boshlaridagi holatini tadqiq qilish uchun qimmatli manba hisoblanadi.

Manbalardan foydalanishning ilmiy-tanqidiy jihatlari Turkiston tarixiga oid Moskva fondlarida saqlanayotgan manbalardan foydalanishda manbashunoslik tamoyillariga amal qilish zarur. Birinchidan, manbaning yaratilgan vaqti aniqlanishi kerak. Ikkinchidan, muallifning maqsadi va qarashlari hisobga olinishi lozim. Uchinchidan, bir manbadagi malumot boshqa tarixiy manbalar bilan solishtirilishi kerak. Ayniqsa, mustamlakachilik davrida yaratilgan rus tilidagi manbalarni tahlil qilishda davrning siyosiy va mamuriy sharoitini hisobga olish muhim. Manbadagi har bir malumotni tayyor haqiqat sifatida emas, balki muayyan tarixiy sharoitda yaratilgan hujjat sifatida o‘rganish maqsadga muvofiq. Xulosa Rossiya davlat kutubxonasi fondlarida Turkiston va Markaziy Osiyo tarixini o‘rganish uchun muhim bo‘lgan ko‘plab yozma va bosma manbalar mavjud. RGBning elektron katalogi orqali Toshkentda nashr etilgan to‘plamlar, Turkiston ommaviy kutubxonasi katalogi, Markaziy Osiyoga bag‘ishlangan sayohatnomalar va ilmiy nashrlarni aniqlash mumkin. Ayniqsa, 1895 yilgi Turkiston ommaviy kutubxonasi katalogi Turkistondagi kitobxonlik va ilmiy-axborot muhitini o‘rganish uchun muhim bibliografik manba hisoblanadi. Arminiy Vamberining 1865–1868 yillardagi asarlari esa XIX asr Markaziy Osiyosining Xiva, Buxoro va Samarqand kabi markazlari haqida malumot beruvchi muhim sayohatnomalar sifatida ahamiyatlidir. Toshkentda 1885–1889 yillarda nashr etilgan «Sbornik svedeniy o Sredney Azii i russkom Turkestane» esa Turkistonning o‘zida yaratilgan davriy-ilmiy materiallar qatlamini o‘rganish imkonini beradi. Shu bilan birga, ushbu manbalarning barchasini «qadimiy qo‘lyozma» deb atash to‘g‘ri emas. Ularning katta qismi XIX–XX asrlarda bosmaxonada nashr etilgan kitoblar, to‘plamlar va davriy nashrlardir. Shuning uchun maqolada «Turkiston va Markaziy Osiyo tarixiga oid yozma manbalar» atamasidan foydalanish ilmiy jihatdan aniqroqdir. Kelgusida RGBning qo‘lyozmalar fondini alohida o‘rganish orqali Buxoro, Samarqand, Xiva, Qo‘qon va Toshkent bilan bog‘liq fors-tojik, arabiy va turkiy qo‘lyozmalarni ham ilmiy tadqiqot doirasiga kiritish mumkin. Bu esa Rossiyada saqlanayotgan Markaziy Osiyo yozma merosining tarkibi va ilmiy ahamiyatini yanada chuqurroq yoritish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Turkestanskaya publichnaya biblioteka. Katalog knig Russkogo otdeleniya Turkestanskoy publichnoy biblioteki / sost. N. V. Dmitrovskiy. — Sankt-Peterburg, 1895. — 469 s
2. Vamberi A. Puteshestvie po Sredney Azii: opisanie poezdki iz Tegerana chrez Turkmenskuyu step po vostochnomu beregu Kaspiyskogo morya v Xivu, Buxaru i Samarkand, soversh. v 1863 g. — Sankt-Peterburg: tip. Yu. A. Bokrama, 1865.
3. Vamberi A. Puteshestvie po Sredney Azii iz Tegerana cherez Turkmenskuyu pustinyu po vostochnomu beregu Kaspiyskogo morya v Xivu, Buxaru i Samarkand. — Moskva: izd. A. I. Mamontova, 1867.
4. Vamberi A. Ocherki Sredney Azii: dopolnenie k «Puteshestviyu po Sredney Azii». — Moskva: tip. A. I. Mamontova i K°, 1868.
5. Sbornik svedeniy o Sredney Azii i russkom Turkestane: stati neofits. chasti «Turkest. ved.» — Tashkent: tipo-lit. S. I. Laxtina, 1885–1889.
6. Izvestiya Turkestanskogo otdela Russkogo geograficheskogo obshchestva. — Tashkent, 1898–1932.
7. Klyashtorniy S. G. Istoriya Tsentralnoy Azii i pamyatniki runicheskogo pisma. — Sankt-Peterburg: Filologicheskiy fakultet SPbGU, 2003.